

Vizkelety András

POGÁNYOK VAGY KERESZTÉNYEK?

Akadémiai székfoglaló előadásomban hosszasan foglalkoztam a magyar és a frank birodalmat, majd a hozzájuk csatolt és később a német-római császárságot alkotó kontinentális germán törzsek irodalmának kezdeteivel, a párhuzamokkal és a különbözőségeikkel.¹ A német nyelvű irodalom első, 9-10. századi emlékei között ott vannak azok a különböző nyelvjárású, tehát különböző törzsi kultúrákból származó varázsformulák, ráolvasások, áldások, amelyek a pogány mitológia hagyományait néhány szervesen hozzákapcsolt keresztény vallásos fordulat által, pl. a Miatyánk elmondásának ajánlásával 'megszentelve', megtalálták a szóbeliségből a pergamenhez, a klerikusok kezében lévő írásbeliséghez vezető utat.

Az első magyar szöveg, az ún. Bagonyai ráolvasás, amely hasonló mágikus gyakorlat hazai meglétéről tanúskodik, de már Jézus és Mária a szereplői, csak a 15. sz. végéről levéltári anyagban maradt meg.² A pogány mágikus hagyományt jobban megőrző Szelestei ráolvasást az újkor hajnalán, a 16. század második évtizedében jegyezte le Gosztonyi János győri püspök.³ A pogány eredetű, már egyértelműen vallásos köntösbe öltöztetett, de a szóbeliségben továbbélő áldásokat, ember és állat gyógyulását elérni hivatott fohászokozásokat szinte napjainkban, többségükben a 20. század utolsó harmadában gyűjtötte össze és közölte Erdélyi Zsuzsa.⁴ Ugyancsak zömmel 20. századi gyűjtésekből való a Pócs Éva által közölt, hasonló képet nyújtó ráolvasás-korpusz.⁵ Mindezekkel a továbbiakban nálunk a néprajztudomány foglalkozott.⁶

2001-ben és 2005-ben a dániai Silkeborgban egy-egy kiállítás került megrendezésre, amely a pogány germán és a keresztény vallás időleges és részleges együttéléséről tanúskodó régészeti leleteket mutatott be a viking kor idejéből,

¹ VIZKELETY András, *Irodalmak születése*, sajtó alatt. Vö. BORZSÁK István, *Vizkelety András üdvözlése akadémiai székfoglalója alkalmából (2005. február 28)* = B. I., *Dragma. Válogatott tanulmányok*, Bp., Telosz, 317–319.

² JAKUBOVICH Emil, *A Bagonyai ráolvasások*, MNy, 16(1920), 78–80. A folklórban továbbélő, 1974-ben gyűjtött párhuzama ERDÉLYI Zsuzsanna, *Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok*, Bp., Magvető, 1976, 122–123.

³ ERDÉLYI, *i. m.*, 102. – A többi 16-17. századi szövegemléket lásd: *Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások*, kiad. PÓCS Éva, Bp., Helikon, 1986, 197–210.

⁴ *Uo.*

⁵ *Magyar ráolvasások*, I–II, összeállította PÓCS Éva, Bp., MTA Könyvtár, 1985.

⁶ *Magyar néprajz. V., Magyar népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Bp., Akadémiai K., 633–748.

800 és 1050 között, az eredmények azonban nemcsak ennek a régióknak, hanem a szomszédos frank és szász területek térítéstörténetéhez is érdekes adalékokat nyújtottak, hangsúlyozza Capelle a kiállítások tanulságait összefoglaló kötetben.⁷ Az ottani leleteket magyar régészeti adatokkal is érdemes egybevetni, sőt a fent vázolt irodalomtörténeti tényekhez is szolgáltatnak párhuzamot, hiszen – amint Capelle is kiemeli – a megvizsgált régió Európa peremvidékeihez tartozott, tegyük hozzá: csak úgy mint a Kárpát-medence.

Ismeretes Thitmar merseburgi püspöknek (meghalt 1018-ban) a késő felnőttkorban megkeresztelkedett Géza fejedelemről adott jellemzése, amely szerint, amikor Gézát egyszer kérdőre vonta püspöke, hogy az igaz Istenen kívül miért tiszteli áldozatokkal a pogány isteneket is, a fejedelem önérzetesen azt válaszolta, hogy elég gazdagnak és hatalmasnak érzi magát, hogy ezt megtegye.⁸ Hasonló, a keresztény latin írásbeliségben fennmaradt bírálatok az északi germánok, vagy egyes vezetőik szkeptikus, sőt ironikus magatartásáról, e 'kétkulacsosságra' utaló kijelentéseikről szép számmal találhatók. Természetesen ezeknek a megnevezett konkrét személyekhez fűzött hitelét ronthatja, hogy egyrészt a latin források sokszor tekintélyes idő elteltével írnak minderről, másrészt a szerzők, mint klerikusok, természetesen elfogultak voltak a pogánysággal, vagy annak mindennemű kultikus megnyilvánulásának megőrzésére vonatkozó eseménnyel vagy kijelentéssel szemben. Norvégiában azonban Géza fejedelem állítólagos kijelentésének időben is pontosan megfelelő magatartásformákról is tudunk: Jó Hakon (meghalt 960 körül) keresztény norvég király pl. Lade-ban pogány véráldozaton vett részt, de az Odinnak szentelt serlegre keresztet vetett.⁹ Az óizlandi *Hákornarmál* (Hakon-dal) epilógusa kifejezetten méltatja Hakon vallási türelmét.¹⁰

Magyarországon a pogány kultusz továbbélésére következtethetünk az 1092-es szabolcsi zsinat rendelkezéséből, amely tiltja, hogy a hívek kutak, fák, források vagy kövek mellett pogány isteneknek áldozzanak. Hogy ez Szent László korában mennyire volt még szokásban, nem dönthető el, párhuzamos rendelkezés mindenestre megtalálható Nagy Károly kapituláréjában is, amely mintául szolgálhatott.¹¹ Feltehető, hogy a Csobánka mellett és még sok helyütt az országban található, ma is 'szent kútnak' nevezett forrás egykor pogány kultuszhely volt. Kutakhoz, forrásokhoz fűződő hiedelmekről számos, de datálhatatlan adattal rendelkezünk.¹² A kútnak mint Krisztus-szimbólumnak keresztényi átértelmezése nem okozhatott nehézséget.¹³ A fák, illetve mitikus ligetek kultuszára 10-12. század-

⁷ Torsten CAPELLE, *Heidenchristen im Norden*, Mainz am Rhein, Ph. von Zabern, 2005.

⁸ *Hic Deo omnipotenti variisque deorum inlusionibus immolans, cum ab antistite suo ob hoc accusaretur, divitem se et ad haec facienda satis potentem affirmavit.* Vö. Albinus Franciscus GOMBOS, *Catalogus fontium historiae Hungaricae ...III*, Bp., Szent István Akadémia, 1938, 2203.

⁹ CAPELLE, i. m., 44.

¹⁰ *Lexikon des Mittelalters*, IV, Stuttgart–Weimar, Metzler, 1999, 1869.

¹¹ ZÁVODSZKY Levente, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*, Budapest, Stephaneum, 1904, 73–74.

¹² *Néprajzi Lexikon*, III., Bp., Akadémiai K., 1980, MTA Néprajzi Kut. Csop., 364.

¹³ *Lexikon der christlichen Ikonographie*, hrsg. Engelbert KIRSCHBAUM, I, Rom–Freiburg–Basel–Wien, Herder Verlag, 1968, 330–336.

ban is használt pogány, majd keresztény temetkezési helyek (Zalavár, Kérpuszta, Halimba) fatörzs leleteiből lehet következtetni.¹⁴

A kultusz helyek kontinuitásáról az északi germánoknál számos, konkrét, korai régészeti adat tanúskodik. Ádám brémai kanonok még a 11. század közepén részletesen leírja a Thornak, Frikának és Wodannak szentelt uppsalai pogány szentély szertartásait, amelyen keresztények is résztvettek, és amely fölé egy századdal később keresztény templom épült.¹⁵ Ez persze a keresztényüldözések alatt Itáliában is gyakorlat volt, gondoljunk a római San Clemente templom alatti Mitrász-szentélyre. Ott és akkor azonban inkább a rejtőzködés kényszere játszotta ebben a főszerepet.

Egy kultusztárgy korai átfunkcionálásának még a térítés korára visszanyúló példája a gotlandi svéd szigeten lévő templom keresztelő medencéjéhez felhasznált kőlap, amelyre eredetileg pogány temetkezési szertartást véstek, aztán átvésés nélkül beépítették a keresztelőmedence alá, csak lyukat fúrtak rajta, hogy a keresztelővíz kifolyhasson.¹⁶ Ezzel az utólagos felhasználással ellentétben pogány-keresztény szimbolumnak már a készítő által szándékolt egyidejű együjtését példázza az ugyancsak Gotland szigetéről származó függő kereszt, amelynek egyik oldalán Krisztus, a másikon Thor alakja látható.¹⁷

A gyakorlat még a 12. században is folytatódott. A hyllestadi (keresztény) templom nyilvánvalóan korábbi portálját a Sigurd-monda jelenetei díszítik: Kardkovács-jelenet, Sigurd (a nyugati germán hagyományban Szigfrid) megöli a sárkányt, megsüti a sárkány szívét, ami neki varázserőt kölcsönöz, majd a sárkánytól megszerzett kincset elszállítja.¹⁸ Nem okozhatott különös nehézséget, hogy a keresztény szemlélők némi fantáziával és invenciós készséggel, valamint bizonyára némi iróniával a jeleneteket a sárkányölő Szent Györggyel hozzák kapcsolatba.

A hazai honfoglalás- és korai Árpád-kori régészeti leletek között nem találunk olyanokat, amelyek hasonló sokrétűséggel dokumentálnák a két vallás időleges egymásmellett élését. Sírleletek a kereszténység térhódításával eltűnnek, így talán a temetkezési helyekből (Hajdúdorog, Sárrétudvar, Tiszafüred, Arad-földvár) előkerült kereszteteket a pogány szokás és a keresztény hit keveredéseként értékelhetjük.¹⁹ Jelentősebb a Pilinyi kettős női sírban talált pogány amulett és görög feliratos keresztény csüggő.²⁰ Két kultuszelem összeolvadásaként lehet értelmezni H. Tóth Elvira feltevését, hogy az egyház a pogány magyar lándzsás sírjeleket be-

¹⁴ SZÖKE Béla, *Spuren des Heidentums in den frühmittelalterlichen Grabfeldern Ungarns*, Studia Slavica, 2(1956), 119–155.

¹⁵ CAPELLE, *i. m.*, 40–41

¹⁶ *Uo.* 35.

¹⁷ *Uo.* 51.

¹⁸ *Uo.* 73–75.

¹⁹ „Őseinket felhozád...” *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus*, szerk. FODOR István, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1996, 229–230, 272–273, 291, 299–300.

²⁰ DIENES István, *A honfoglaló magyarok*, Bp., Corvina, 1972, 48.

leillesztette saját szertartásrendjébe.²¹ A legdekoratívabb így értelmezhető lelet a tiszabezdédi tarsolylemez,²² amelyen a szerteágazó indákat a pávasárcánnyal a magyar mitológia életfajaként szokás értelmezni. Az indák bizánci keresztet fognak közre. Ez persze keresztény szemléletben sem kelthetett visszatetszést, a burjánzó életfa, ágai között madarakkal, nem volt idegen a korai keresztény ikonográfiában sem, itt is utalhatunk a már említett San Clemente bazilika apszis-mozaikjára.²³

Hasonló a helyzet az egész Európában elterjedt építőáldozat északi germán és hazai dokumentálhatósága terén. Az építőáldozatra vonatkozó leginkább közismert magyarországi elbeszélő adat a bizonytalan időbe datálható Kőműves Kelemen balladája. Régészeti adatok, amelyek inkább csak embert helyettesítő áldozati formákra, haj, csontok, ember árnyékát megmért pálca újkori befalazására vonatkoznak, elég gyakoriak.²⁴ A Privigyé melletti Chrenóc gótikus templomának tornyán látható, pólyás gyermeket ábrázoló domborműnek építőáldozatra vonatkozó értelmezése aligha lehet helytálló.²⁵ Bartha Eleknek az adatok összesítése alapján kialakított véleménye szerint azonban az építőáldozat korai formája az állatáldozat lehetett.²⁶ Az állatáldozat középkori leletei között egyetlen olyan van, amely keresztény szakrális épülethez fűződik, a budai Szent Péter plébániatemplom szentélye alatt talált, kakascsontvázat tartalmazó korsó.²⁷ Elhelyezésének, ill. beépítésének ideje azonban bizonytalan.

Egészen korai építőáldozatról tanúskodó leletek maradtak fenn északnémet területen, mégpedig templomok mellett Alsó-Szászországban és Westfáliában. Harburg mellett két fatemplom északi fala mellett 800-850-ből származó gyermeksírt találtak, az eltemetettek, Capelle feltételezése szerint, a templomoknak nyújtottak volna védelmet. Münsterben (Westfalia) a karoling-kori vártemplom fala mellett talált ló- és kutyacsontváz értelmezhető építőáldozat kétségtelen jeleként.²⁸

Mind az írásbeli, mind a régészeti adatok arról tanúskodnak, hogy a kontinentális germán népeket térítő ír és angolszász papok 'elasztikus misszióspraxisa' sokkal nagyobb készséget mutatott pogány hiedelmeknek tolerálásában, mint a magyar törzseket térítő szláv, német, olasz misszionáriusok. Feltehetőleg erre (is) vezethető vissza a magyar nyelvű írásbeliség kései kialakulása.

²¹ H. TÓTH Elvira, *Sajátos temetkezési szokások a Duna-Tisza közti avarkori temetőkben = Hattoltkultusz*, szerk. HOPPÁL Mihály, NOVÁK László, Bp., 1982, 55.

²² „Őseinket felhozád...” i. m., 182–184.

²³ *Lexikon der christlichen Ikonographie*, i. m., I. 258–268.

²⁴ BARTHA Elek, *Házkultusz. A ház a magyar folklórban*, Debrecen, Kossuth L. Egyetem, 1984, 10–11.

²⁵ ERNYEY József, *Építőáldozat emléke a XVIII. századból*, *Ethnográfia*, 38(1927), 260–261.

²⁶ BARTHA, i. m., 11.

²⁷ K. CSILLÉRI Klára, *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei*, Bp., Akadémiai K., 1982, 373.

²⁸ CAPELLE, i. m., 19–21.

HEIDEN ODER CHRISTEN?

Der vorangehende Beitrag untersucht Ergebnisse der beiden Ausstellungen von 2001 und 2005 im dänischen Silkeborg, welche dem archäologisch, bildlich und schriftlich überlieferten Heidentum im Norden und dessen allmählichen Abnehmen in der Missionszeit bis zur frühchristlichen Zeit gewidmet waren, und die von Torsten Capelle ("Heidenchristen im Norden", Mainz am Rhein, 2005) ausgewertet wurden. Sie zeugen von einem teilweise erstaunlichen Zusammenleben heidnischer und christlicher Motive oft auch in christlich-sakralen Bereichen bereits im 8.-10. Jahrhundert. Der Vergleich dieser Fakten mit entsprechenden ungarischen Funden zeigt, dass Spuren heidnischer Riten und Bräuche in Ungarn erst aus späteren Jahrhunderten und mit christlichen Wendungen und Motiven viel stärker vermengt vorkommen als im Norden Europas. Dies unterstützt die Vermutung, dass die im germanischen Missionsgebiet von irischen und angelsächsischen Mönchen angewandte sog. 'elastische Missionspraxis' von den vorwiegend deutschen Priestern in Ungarn nicht verfolgt wurde, was wahrscheinlich auch mit der späten schriftlichen Überlieferung ungarischer Texte zusammenhängt.

TARTALOM

BALÁZS MIHÁLY–KESERŰ GIZELLA Két ismeretlen régi magyar vers	5
BALÁZS-HAJDU PÉTER Panna bendője (Egy 17. századi kurvacsfóló retorikai olvasata)	25
BARTÓK ISTVÁN Sylvester és Servestanus (Adalék a kora újkori német–magyar kulturális kapcsolatok történetéhez)	33
CSEPREGI ZOLTÁN Bújócskázó életrajz: Wernher György hányatott ifjúsága	41
FARKAS GÁBOR FARKAS Az 1572-es szupernóva magyar forrásai	47
FAZEKAS SÁNDOR „Obsidio Szigetiana” (Meditáció a Zrínyiász magyar címadásáról)	59
FONT ZSUZSA Az <i>Igaz kereszténység</i> szövegtörténetéhez	65
HEVESI ANDREA Ajánlat Balassi Bálint <i>Fulviáról</i> című versének elemzéséhez	73
HOFFMANN GIZELLA Artner Vilmos (1602–1657) testimóniuma	77
H. HUBERT GABRIELLA Zsoltáréneklési vita a 17. század közepén	85
JANKOVICS JÓZSEF Wesselényi Ferenc nádor szemantikai érdeklődése	97
JANKOVITS LÁSZLÓ Hüvelmény	107
JUHÁSZ LEVENTE “I have not become a quaker” (J. Kelpius és a londoni kvékerek)	115
KASZA PÉTER Bulvársajtó – retorika – történetírás (Megjegyzések Brodaries István <i>Historia verissimájának</i> keletkezéstörténetéhez)	123
KATONA TÜNDE Ellenprogram és vágyteljesítés (A középfelnémet erotikus költészetéről)	133
KESERŰ BÁLINT Sebastian Franck és a „platonista-hermetikus kereszténység”	143
KRUPPA TAMÁS Mentség a rendi jogok és a vallás védelmében (Bocskai István ismeretlen levele Európa protestáns fejedelmeihez)	150
LATZKOVITS MIKLÓS Két 16. századi drámatörödékről	159
LÁZÁR ISTVÁN DÁVID Antropomorfizmus Filarete–Bonfini <i>De Architectura</i> című művében	171
MÁTÉ ÁGNES Petrarca és Nagy Lajos	177
MONOK ISTVÁN Batthyány Boldizsár, a franciás	185
NÉMETH S. KATALIN Az emlékkönyvek hasznáról és káráról	199
PAP BALÁZS „Ment őket az isten Egyiptomból kihozá”	211
SIMON JÓZSEF Nílo	221
SINKA ZSÓFIA Feltevések bozótjában (A <i>Balassa-kódex</i> Rimay-részéről)	231
SZILASI LÁSZLÓ „Egyike is kétség” (Az irodalmi Ábrahám-komplexumról)	239
SZŐRÉNYI LÁSZLÓ Sarbiewski a magyarokról	251
VADAI ISTVÁN Mese	261
VERES MAGDOLNA Az 1664 körüli változások két harsonása: Friedrich Breckling és Johann Amos Comenius	275
VISKOLCZ NOÉMI Ké a könyvtár? (I. Lipót kísérlete a Bibliotheca Corviniana maradványainak megszerzésére)	283
VIZKELETY ANDRÁS Pogányok vagy keresztények?	289

OT, 92

804.01

AL

INHALT

MIHÁLY BALÁZS–GIZELLA KESERŐ Zwei unbekannte alte ungarische Gedichte	5
PÉTER BALÁZS-HAJDU Pannas Ranzen (Die rhetorische Lesung eines Hurensportgedichts aus dem 17. Jahrhundert)	25
ISTVÁN BARTÓK Sylvester und Servestanus (Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch–ungarischen kulturellen Beziehungen in der frühen Neuzeit)	33
ZOLTÁN CSEPREGI Biographie in Versteckspiel: die viel bewegte Jugend von Georg Wernher	41
FARKAS GÁBOR FARKAS Hungarian Sources of the 1572 Supernova	47
SÁNDOR FAZEKAS "Obsidio Szigetiana" (Meditation about the Entitling of 'Zrinyász')	59
ZSUZSA FONT Zur Textgeschichte der ungarischen Übersetzung des <i>Wahren Christentums</i>	65
ANDREA HEVESI Piste de recherche pour le poème <i>Fulviáról</i> (Sur Fulvie) de Bálint Balassi	73
GIZELLA HOFFMANN Testimonium Doctorale Juridicum des Wilhelm Artner	77
GABRIELLA H. HUBERT Über die Polemik des Psalmsingens Mitte des 17. Jahrhunderts	85
JÓZSEF JANKOVICS Ferenc Wesselényi's Semantic Inquiry	97
LÁSZLÓ JANKOVITS Hüvelmény (dropsy)	107
LEVENTE JUHÁSZ "I have not become a Quaker" (J. Kelpius and the London Friends)	115
PÉTER KASZA Boulevardpresse – Redekunst – Geschichtsschreibung (Bemerkungen zur Entstehungsgeschichte der <i>Historia verissima</i> von Stephanus Brodericus)	123
TÜNDE KATONA Gegenprogramm und Wunschverwirklichung (Einige Gedanken zur mittelhochdeutschen erotischen Dichtung)	133
BÁLINT KESERŐ Sebastian Franck und das „Platonisch-Hermetische Christentum“	143
TAMÁS KRUPPA Excuse Defending Estate Rights and Religion (Bocsikai István's Unknown Letter to Protestant European Monarchs)	150
MIKLÓS LATZKOVITS Über zwei Dramenfragmente aus dem 16. Jahrhundert	159
ISTVÁN DÁVID LÁZÁR L'antropomorfismo nell'opera <i>De Architectura</i> di Filarete–Bonfini	171
ÁGNES MÁTÉ Il Petrarca e Luigi il Grande	177
ISTVÁN MONOK Balthasar Batthyány, le francophone	185
KATALIN S. NÉMETH Über Mode der Festschriften	199
BALÁZS PAP „Ment őket az isten Egyiptomból kihozá” (About the Jewish and the Hungarian nation)	211
JÓZSEF SIMON Nilo	221
ZSÓFIA SINKA Nella selva delle ipotesi	231
LÁSZLÓ SZILASI „Egyike is kétség” (About the Abraham Complex in Literature)	239
LÁSZLÓ SZÖRÉNYI Sarbiewski e gli ungheresi	251
ISTVÁN VADAI Favola	261
MAGDOLNA VERES Zwei Posauner während der Änderungen um 1664: Friedrich Breckling und Johann Amos Comenius	275
NOÉMI VISKOLCZ Wem gehört die Bibliothek? (Leopolds I. Versuch die Reste der Bibliotheca Corviniana zu erwerben)	283
ANDRÁS VIZKELETY Heiden oder Christen?	289

X 20998

